

Tartu Ülikool

Psühholoogia instituut

Tatjana Neborjakina

Kultuurilised ja soolised erinevused koolieelsete eesti ja vene laste meenutusvestlustes.

Uurimistöö

Juhendajad: Tiia Tulviste, PhD

Pirko Tõugu, PhD

Läbiv pealkiri: Eesti ja vene laste meenutusvestlused

Tartu, 2016

Kokkuvõte

Kultuurilised ja soolised erinevused koolieelsete eesti ja vene laste meenutusvestlustel.

Käesoleva uuringuga püüti leida erinevusi Eestis elavate eelkoolieas eesti ja vene tüdrukute ja poiste meenutusvestlustes. Kultuurilised ja soolised erinevused otsiti vestluste teemade, emotsiooni väljendite ja sisemiste seisundite kõne osas. Intervjuud möödunud sünnipäeva ja nädalavahetuste kohta viidi läbi 29 Eestis elava vene emakeelega lapsega vanuses 6-7 aastat ning seejärel võrreldi neid varasemalt läbiviidud 29 eesti lapse vestlusega. Tulemustest ilmnas, et vene emakeelega lapsed rääkisid oma minevikusündmustest palju rohkem kui nende eestikeelsed eakaaslased. Üldiselt esinesid soolised erinevused kõige rohkem just vene laste meenutustes, kus vene tüdrukute meenutusvestlused, võrreldes nii poiste kui ka eesti tüdrukutega, olid märgatavalt pikemad. Võrreldes poistega viitasid tüdrukud oma vestlustes oluliselt rohkem teistele inimestele, eriti väljapaistvalt ilmnas see erinevus vene tüdrukute juttudes. Sisemiste seisundite kõne kasutamise osas avaldus oluline sooline erinevus ainult vene laste juttudes.

Märksõnad: autobiograafiline mälu, meenutusvestlused, eelkoolieas lapsed, kultuurierinevused, soolised erinevused, eesti ja vene lapsed.

Abstract

Cultural and gender differences in the content of preschool Estonian and Russian children's recollections.

In the present study, it is examined the differences in preschool Estonian and Russian girls' and boys' recollections of past events. Cultural and gender differences were searched in the content of conversations, expressions of emotions and internal states language. Interviews about birthday and last weekends were carried out with 29 living in Estonia Russian-speaking children aged 6-7 years, and then compared to the 29 previously conducted conversation with Estonian children. Results revealed that the Russian-speaking children were able to talk about their past events far more than their Estonian peers. In general, the gender differences were more identified in Russian children's recollections, where Russian girls' past talks were significantly longer compared to both boys and Estonian girls. The girls mentioned other people much more in their recollections compared to boys, especially salient difference appeared in talks of Russian girls. Significant gender difference in the use of internal states language were found only within group of Russian speaking children.

Keywords: autobiographical memory, preschool children's recollections, cultural differences, gender differences, Estonian and Russian children.

Sissejuhatus

Kultuuri mõju autobiograafilisele mälule

Minevikusündmuste meenutamine on üks osa autobiograafilisest mälust (Nelson ja Fivush, 2004). Autobiograafiline mälu on selge mälestus sündmusest, mis toimus teatud ajal ja kohas isiklikus minevikus. See tekib järk-järgult koolieelsete aastate jooksul sotsiaalse suhtluse ja kognitiivse arengu protsessis. Seega autobiograafilise mälu ilmumine lapsepõlves on sotsiaalse, kultuurilise ja kognitiivse süsteemi tulemus (Nelson ja Fivush, 2004). Autobiograafiline mälu moodustab osa mina-kontseptsioonist ja selle sisu on mõjutatud kultuurilise konteksti (Wang, 2004) ja lapse sotsiaalse kogemuse poolt (Nelson ja Fivush, 2004). Seega olulised individuaalsed, soolised erinevused ja kultuurilised variatsioonid iseloomustavad autobiograafilist mälu nii varajasel arengul kui ka täiskasvanueas (Nelson ja Fivush, 2004).

Kultuuridevahelised uuringud on näidanud kultuuri olulist rolli selles, kuidas inimesed kasutavad minevikku oleviku ja tuleviku teenimiseks. Ühiste meenutusvestluste kaudu argielu sündmustest ja kultuurirituaalide lugudest, ning rääkides tulevikest sündmustest, omistavad emad lastele tema enda ja teiste kogemustele kultuurilist tähendust ning mõjutavad sellega laste mälestuste viise, mis on soositud nende kultuuris (Ross ja Wang, 2010). Keel on põhiline sotsiaalne kultuuriline vahend autobiograafilise mälu süsteemi arengus. Kui laps õpib keelt ja oskab end väljendada, siis vanemad hakkavad kaasama teda vestlustesse mineviku ja tuleviku sündmustest, kus vestlused on erinevad oma sageduse ja omaduste poolest, mis võivad toetada lapse mälu arengut või mitte. Laps omandab kogemust narratiivi erinevate vormidega mängides, lugude kuulamises ja eriti rääkides vanematega oma isiklikest episoodidest. See aga vormib tema episoodilisi mälestusi sellistesse narratiividesse, mis rõhutavad isiksust, motiive, eesmärke, tulemusi, emotsioone ja väärtusi (Nelson ja Fivush, 2004). Viisid, kuidas vanemad struktureerivad vestlusi minevikusündmustest oma eelkooliealiste lastega, omavad tugevat ja kestvat mõju sellele, kuidas lapsed hakkavad ehitama oma elukäigu narratiivi. Individuaalsed erinevused, kuidas emad struktureerivad vestlusi oma väikeste lastega, mõjutavad selgelt laste autobiograafiliste oskuste arengut (Reese ja Fivush, 1993).

Kultuurid, sotsiaalsed rühmad ja perekonnad erinevad oma laste sotsialiseerumisega seotud uskumustes ja väärtustes. Kui vanemad eelistavad sotsiaalseid väärtusi nagu viisakus, kuulekus ja teiste austamine, sotsialiseerivad nad oma lapsi vastastikuse seotuse poole. Seevastu, kui nad hindavad kõigepealt selliseid enesejuhtimise väärtusi nagu loovus, enesekindlus ja iseseisvus, sotsialiseerivad nad oma lapsi autonoomsuse poole (Kagitcibasi, 2005). Sellised erinevad kultuurilised mina-kontseptsioonid, mis moodustuvad varajase sotsialiseerimise käigus, kajastuvad laste mälestustes (Wang, 2004). Sõltumatu mina-kontseptsiooniga inimesed kipuvad olema tundlikud enese kohta käivale informatsioonile, kuid sõltuva mina-kontseptsiooniga inimesed on sageli häälestatud oluliste teiste ja kollektiivsete tegevuste kohta käivale informatsioonile (Markus ja Kitayama, 1991; Triandis, 1989). Näiteks, Euroopa juurtega Ameerika kultuuris toetatakse pigem sõltumatut mina-kontseptsiooni, samas kui Aasia kultuuris toetatakse rohkem ühiskondlikku (sõltuvat) mina-kontseptsiooni (Triandis, 1989). Aasia emad on vähem üksikasjalikud meenutusvestlustes oma lastega, kui Ameerika emad ning vähem üksikasjalik meenutusvestluse formaat ennustab lapsele vähem detaile sisaldavat mälu, mis ka areneb hiljem (Wang, Leichtman ja Davies, 2000). Seepärast on Aasia kultuuride inimestel üldisemad, lühemad ja vähem detaile sisaldavad autobiograafilised mälestused, võrreldes inimestega Euroopa ja Ameerika kultuurides (Leichtman, Wang ja Pillemer, 2003).

Peale prototüüpilise sõltuva (seotuse) ja sõltumatu (autonoomia) kultuurilise orientatsiooni, on teada autonoomia-seotuse orientatsioon, mille korral emotsionaalne seotus on kombineeritud majandusliku sõltumatusega ning sotsialiseerumise väärtused keskenduvad nii autonoomiale kui ka integreerumisele oma perekonnaga (Kagitcibasi, 2005). Eestis teostatud uuringud näitavad, et koolieelsete laste vanemad eelistavad just autonoomia-seotuse mustrit (Tulviste, Mizera jt, 2007).

Emotsioonid ja sisemiste seisundite kõne laste mälestustes

Erinevad kultuuri vaated emotsioonidele võivad mõjutada mälu emotsionaalset sisu (Wang, 2004). Vanemate erinevad uskumused ja laste kasvatamise tavad võivad soodustada lapse emotsioonidest arusaamist, mis omakorda mõjutab laste autobiograafilise mälu arengut (Wang, 2008). Protsess, kuidas lapsed õppivad mõistma oma emotsioone, võib kultuurist lähtuvalt erineda (Fivush ja Baker-Ward, 2005). Koolieelsete aastate jooksul areneb laste võime aduda ja eristada erinevaid emotsioone ja neid tekitavaid olukordi ning eelkooliea lõpupoole hakkavad laste mälestused

sisaldama lisaks sündmuste spetsiifilistele detailidele ka emotsioone ja hinnangulist informatsiooni, mida nimetatakse sisemiste seisundite kõneks (*internal state language*) (Fivush ja Baker-Ward, 2005). Sisemiste seisundite kõne peegeldab sisemisi kognitiivseid ja emotsionaalseid protsesse ning selle kategooria moodustavad emotsioonid, tunnetused, eelistused ja hinnangud. Selle kategooria osakaal lapse vestluses annab märku, kui palju laste narratiivid hõlmavad sündmusega seotud enda oma ja teiste sisemisi mõtteid ja tundeid väljendavaid seisundeid, vastandina sündmuste välistele, füüsilistele elementidele, nagu kohal olevad tegelased ning sooritatud ja nähtud tegevused (Han, Leichtman ja Wang, 1998).

Lapsed tõlgendavad, mõistavad ja hindavad minevikusündmuste isiklikku tähendust sisemiste seisundite kõne kaudu, mis näitab kognitiivset ja emotsionaalset töötlemist (Fivush ja Baker-Ward, 2005). Sisemiste seisundite kõne integratsioon mälestustesse võib viidata kognitiivsele hinnangule, kaasatusele ja minevikusündmuse info tõhusale korraldusele, tänu emotsioonide teadmistele (Wang, 2008). Wangi järgi emotsionaalsetest olukordadest parem arusaam põhjustab minevikusündmuste mäletamist suurema spetsiifilisusega ja rohkema sisemiste seisundite kõne integreerimist mälestustesse.

Arvatakse, et algeline võime omistada sisemisi seisundeid iseendale ja teistele, ilmub kommunikatiivsete kavatsuste algusega. Võime rääkida vaimsetest seisundites algab 2.-3. eluaastal. (Bretherton, ja Beeghly, 1982). Eelkooliea lõpus saavad lapsed aru sisemiste seisundite üsna keerukatest mõistetest ja kasutavad kergelt seda keelt nii oleviku kui ka mineviku vestlustes (Fivush ja Baker-Ward, 2005). Kui lapsed tõlgendavad ja hindavad oma varasemaid kogemusi, siis võivad nad kajastada sündmuse isiklikku tähendust just sisemiste seisundite kõne kaudu. Üldiselt kasutavad tüdrukud rohkem sisemiste seisundite kõnet kui poisid (Han, Leichtman ja Wang, 1998).

Lapsed õpivad kasutama sisemiste seisundite kõnet oma isiklikes narratiivides ja mälestustes meenutusvestluste kaudu vanematega (Fivush ja Baker-Ward, 2005). Emadel, kes kasutavad oma lapsega rääkides meenutusvestluse üksikasjalikumat ja põhjalikumat stiili, on lastel sidusam ja emotsionaalselt ekspressiivsem autobiograafiline narratiiv. Need lapsed suudavad paremini mõista iseennast ja reguleerida emotsioone, kui need lapsed, kelle emad algatavad vähem üksikasjalikumaid meenutusvestlusi (Fivush, 2007).

Soolised erinevused autobiograafilises mälus

Varasemates uuringutes leiti soolisi erinevusi laste iseseisvates meenutusvestlustes. Tüdrukute jutud on tihti pikemad, ajaliselt ja põhjuslikult organiseeritud ning üksikasjalikumad, kui poiste omad (Buckner ja Fivush, 1998). Võrreldes poistega keskenduvad tüdrukud rohkem kogemuse teiste inimestega ühendavatele aspektidele, nende mälestused sisaldavad rohkem viiteid sotsiaalsele kontekstile ja teistele inimestele (Buckner ja Fivush, 1998). Võrreldes poistega mainivad tüdrukud tihedamini emotsioone väljendavaid sõnu (Buckner ja Fivush, 1998) ja viitavad sündmuste emotsionaalsetele aspektidele (Fivush jt, 2000). Lisaks annavad eelkoolieas tüdrukud oma vanematega ühistes meenutusvestlustes rohkem infot isikliku orientatsiooni kohta ja hinnangulist informatsiooni, mis on suunatud sündmuse psühholoogilistele ja emotsionaalsetele aspektidele ehk sisemiste seisundite kohta käivat informatsiooni (Haden, Haine ja Fivush, 1997).

Eestis uuriti ka sooliseid ja kultuurilisi erinevusi ja eripärasid laste iseseisvates meenutusvestlustes, ema ja lapse ühistes meenutusvestlustes ning suhtlemisstiilides. Tihti Eestis tehtud uuringute tulemused ei ole alati kooskõlas teistes kultuurides tehtud uuringute tulemustega sooliste erinevuste osas. Näiteks, 4- ja 6-aastaste eesti laste iseseisvates meenutusvestlustes ei tuvastanud Tõugu, Tulviste ja Suits (2014) soolisi erinevusi meenutusvestluste pikkuses. Mõned Eestis tehtud uuringud ei näidanud ka soolisi erinevusi 4-aastaste laste sotsialiseerimises ema-lapse meenutusvestlustes (Schröder jt, 2011; Tõugu jt, 2011). Puuduvad erinevused ka poiste ja tüdrukute suhtlemise stiilides (Tulviste, Mizera jt, 2010). Aga 5-7-aastaste eesti laste iseseisvate meenutusvestluste sisu võrdlemisel on ikkagi tuvastatud soolised erinevused. Need avalduvad selles, et poisid keskenduvad rohkem iseendale ja oma kogemusele ning sündmustega seotud füüsilisele ehk välisele maailmale. Samavanuseliste eesti tüdrukute iseseisvad meenutused sisaldavad aga rohkem infot sotsiaalse konteksti kohta, kus tüdrukud on rohkem keskendunud kogemuse koostegutsemise aspektile – nad rääkisid rohkem teistest inimestest, kellega nad koos kogesid minevikusündmust (Tõugu, Tulviste ja Suits, 2014).

Autobiograafilise mälu ja minevikusündmuste meenutusvestluste uurijad püüdsid leida põhjust, miks sellised soolised erinevused avalduvad laste meenutusvestlustes. Vanemate uskumused ühistest mälestustest rääkimise otstarbe kohta mõjutavad seda, kuidas kulgevad ema ja lapse meenutusvestlused ning see omakorda mõjutab lapse iseseisvaid minevikusündmuste mälestusi

(Tõugu, Tulvist jt, 2011). On leitud, et mitmetes kultuurides, k.a Eestis, lapse suurem jutukus on ennustatav tema ema suurema jutukuse ja panusega ema ja lapse ühistesse meenutusvestlustesse (Tulviste, Tõugu jt, 2015) ehk mida rohkem räägib ema, seda rohkem räägib ka laps meenutusvestlustes. Kui ema kasutab üksikasjalikumat suhtlemisstiili lapsega rääkides, küsib rohkem avatud küsimusi ja kaasab last aktiivselt osalema vestluses, siis annab laps rohkem infot enda poolt minevikusündmuste meenutamisel. Ning kuna laste mälestuste sisu sõltub suures osas vanemate, eriti ema meenutusstiilist, siis leiti, et tihti ema meenutusstiil erineb mitte ainult kultuurist, vaid ka lapse soost sõltuvalt. Näiteks, oma ühistes meenutusvestlustes võivad emad oma tütrega olla tihti üksikasjalikumad ja põhjalikumad kui poegadega (Reese ja Fivush, 1993; Reese jt, 1996). Sageli räägivad vanemad oma koolieelsete tütardega ka emotsioonidest rohkem kui poegadega (Fivush ja Buckner, 2003). Samas lapse kasvamisel hakkavad tema individuaalsed iseloomujooned mõjutama vestlusi ja viisi, kuidas ema temaga suhtleb (Nelson ja Fivush, 2004). Seepärast on ka leitud, et soolised erinevused laste autobiograafilistes mälestustes avalduvad isegi siis, kui vanemate meenutusstiil ei erine kas tütre või pojaga vestlemisel (Haden, Haine ja Fivush, 1997).

Eesti emade ja laste suhtlemisstiilid ja meenutusvestlused

Ema ja lapse minevikusündmuste meenutusvestluse stiilide võrdlemisel Eesti, Rootsi ja Saksa perekondades, leidsid Tõugu, Tulviste jt (2011), et Eesti meenutusvestlused olid kõige lühemad, eesti emad rääkisid kõige vähem ja nad olid vähem üksikasjalikumad oma lastega vestlemisel kui Saksa ja Rootsi emad. Eesti emad kasutasid otsest kõneviisi selleks, et panna last rääkima, nad küsisid pigem palju üksikasjalikumaid küsimusi ning lisasid vähem omapoolset infot (vähem ütlusi ja verbaalseid kinnitusi), võrreldes Rootsi ja Saksa emadega toetasid keeleliselt vähem last. Eesti ema ja lapse ühiste meenutusvestluste puhul on tuvastatud oluline seos: mida rohkem kasutasid Eesti emad avatud küsimusi, seda üksikasjalikumad olid eesti laste mälestused (Tõugu, Tulviste jt, 2011). Teismeealistega selline pilt kordub – eesti emad kutsuvad teismelisi osalema vestluses läbi küsitlemise, sest muidu nad emadega ühistes vestlustes aktiivselt ei suhtle (Tulviste, Mizera, ja De Geer, 2004).

Eesti ema ja lapse suhtlemise kultuurilised uuringud toimusid ka muudes valdkondades. Näiteks lastega mängides kalduvad Eesti emad pigem korraldama laste tegevusi, kui vestlema nendega,

nad toetavad ja julgustavad vähe laste jutte (Junefelt ja Tulviste, 1997). Eesti emad on pigem ülesandele orienteeritud ja kasutavad rohkesti tähelepanu suunamisi. Ühistel söögiaegadel osalevad Eesti emad oma lastega dialoogis palju vähem, kui näiteks Rootsi emad (Tulviste, Mizera jt, 2003) ning näitavad söögiajal pragmaatilist lähenemist suhtlemisel, kasutades rohkem käskivat kui kirjeldavat vormi (De Geer, Tulviste jt, 2002). Võrreldes Soome ja Rootsi emadega on Eesti emad kõige otsesemad oma lastega vestlemisel (Tulviste, Mizera, ja De Geer, 2004).

Kokkuvõtlikult väljenduvad Eesti emade iseärasused selles, et üldiselt nad eelistavad kasutada keele instrumentaalset funktsiooni (vähem rääkida ja rohkem keskenduda ühele teemale). Meenutusvestlusi tehakse sageli põgusalt ja otsesel viisil, ilma kogemuse ümberjutustamiseta, vaid igaüks meenutab teisele kogemuse spetsiifilisi aspekte (Tõugu, Tulviste jt, 2011). Eesti vestlused on pigem otsesed – käske ei pehmendata ja küsimused võivad olla esitatud väga otseselt (Tulviste, Mizera, ja De Geer, 2004). Eesti ema direktiivsus suhtlemisel soodustab ka laste vastava käitumise teket. Seepärast ka Eesti eakooliealised lapsed on omavahel rohkem direktiivsemad võrreldes nende Põhjamaade eakaaslastega (Tulviste, Mizera, jt, 2010). Selline Eesti emade suhtlemisstiil peegeldab üldiselt eestlaste poolt eelistatumat otsest stiili suhtlemisel. Eestlaste jaoks on vestlus kõigepealt informatsiooni vahetus, kus laused on lühikesed ning infot tahetakse saada kiiresti, ilustamata ja teemast kõrvale kaldumata (Pajupuu, 2004).

Vene laste iseseisvate meenutusvestluste või vene ema ja lapse ühiste meenutusvestluste kohta pole tehtud võrdlevaid uuringuid. Aga üldiselt on eesti ja vene emade kasvatusväärtused tänapäeval Eestis sarnased. Sotsialiseerimise väärtuste uuringus on Tulviste, Mizera ja De Geer (2012) leidnud, et nii eesti kui ka Eestis elavad vene emad kalduvad väärtustama oma lastel autonoomia-seotuse kultuurilisele muustrile omaseid omadusi nagu konformsus (nt viisakus, austus vanemate vastu, kuulekus) ja töökus, mõlemad etnilised grupid tahavad näha oma last usaldusväärseks, töökaks, targaks, intelligentseks ja võimelisena täitma oma eesmärgi.

Eestlaste ja venelaste võrdlus

Arvatakse, et Eesti kultuuris domineerivad individualismi jooned, kuigi eestlaste individualismi teaduslikud ja ühiskondlikud arusaamad erinevad üksteisest (Realo, 2003). Kollektivismi kultuurilise dimensiooni uuringutes osutusid sotsiaalsete suhete valdkonnas eestlased palju vähem kollektivistlikeks kui venelased (Kants ja Realo, 1999). Kuigi Eestis elav venekeelne vähemus

tundub omama vähem kollektivistlikke väärtusi ja hoiakuid oma perekonna ja ühiskonna suhtes võrreldes Moskvast elavate venelastega (Realo ja Allik, 1999), on nad siiski võrreldes eestlastega tunduvalt suuremate kollektivistlike väärtuste ja hoiakutega (Realo ja Allik, 1999; Kants ja Realo, 1999). Selle tõttu võib vene laste meenutusvestlustes eeldada rohkem viitamisi sotsiaalsetele kontekstidele.

Kultuurilistest stereotüüpidest lähtudes nähakse venekeelset kogukonda suhtlemisel võrreldes eesti kogukonnaga mõnevõrra emotsionaalsemana (Mizera, Tulviste, jt, 2013). Suhtlemise stereotüüpide uuringus leiti, et eestlased ise on ennast kõige sagedamini pidanud reserveeritud/kinnisteks suhtlejateks. Tihti peavad nad end suhtlemisel ka tagasihoidlikuks, vaikivaks ja vaoshoituks. Venelased pidasid eestlaste kõige iseloomulikumateks tunnusteks vaoshoitust, vaikivust ja viisakust. Eestlased omakorda pidasid venelasi emotsionaalseteks, avatuks, jutukaks ja sõbralikuks suhtlejateks. Ning Eestis elavad venelased pidasid venelasi ka avatuteks, emotsionaalseteks, jutukateks ja sõbralikeks suhtlejateks. Kõikide osalejate poolt antud sama arvamus tüüpilise Eesti suhtleja kohta on: pigem introvertne, alistuv, egoistlik, kontrollitud, sõnaaher, vaikiv ja mõtisklev. Kõige omapärasemad iseloomujooned antud tüüpilisele venelasele olid: väga avameelne, jutukas, kiire, seltskondlik ja impulsiivne.

Venelased tajuvad ennast ja on tajutud teiste poolt kui emotsionaalsed, aktiivsed, kiired, jutukad, kannatamatud, edasipürgivad, spontaansed ja tegusamad suhtlejad kui eestlased. Sarnaseid tulemusi on täheldatud ka mitmetes varasemates empiirilistes uurimustes venelaste rahvuslike stereotüüpide kohta: venelasi on iseloomustatud muu hulgas kui emotsionaalseid ja sõbralikke. Eestlasi olid varasemates uuringutes rahvuslike stereotüüpide kohta (Pajupuu, 2004; Peabody ja Šmeljov, 1996), kirjeldatud kui kaitstud, külmi, tagasihoidlikke, vaikseid ja rahulikke.

Töö eesmärk

Käesoleva uurimistöös püütakse leida vastust küsimusele, kuivõrd on Eestis elavate koolieelsete eesti ja vene tüdrukute ja poiste mälestused minevikusündmustest erinevad, mille poolest aga sarnased.

Ajukoore frontaalsete osade areng 5-6 eluaastaks lubab saada ligipääsu rikkalikumatele minevikusündmuste mälestustele (Nelson ja Fivush, 2004). On teada, et koolieelsed aastad on

olulised soolise identiteedi arenemisel lastel, kus lapsed eelistavad samasoolisi mängukaaslasi, ilmuvad soolised erinevused keele kasutuses, suhtlemise stiilides ja narratiivide sisus (Maccoby, 1990). Fivush ja Buckner (2003) oletavad, et soolised erinevused autobiograafilises mälus võivad olla eriti väljapaistvad just lapsepõlves. Eelkooliea lõpupoole on märgatavad ka kultuurilised mõjutused laste mälestustes (Wang, 2004, 2008).

Sissejuhatavast ja teooriaid tutvustavast osast lähtuvalt püstitab autor järgmised hüpoteesid:

- 1) Vene laste meenutusvestlused on võrreldes eesti lastega pikemad ja kaalukamad lausungite arvu osas;
- 2) Vene laste meenutusvestlustes on rohkem emotsioone väljendavaid lausungeid;
- 3) Vene emakeelega lapsed viitavad rohkem sotsiaalsele kontekstile kui eesti lapsed;
- 4) Tüdrukute meenutusvestlustes on rohkem viitamisi sotsiaalsele kontekstile;
- 5) Tüdrukud kasutavad rohkem sisemiste seisundite kõnet oma meenutusvestlustes;
- 6) Tüdrukute meenutustes on rohkem emotsionaalsele seisundile viitavaid lausungeid;
- 7) Vene tüdrukute mälestused on kõige pikemad ja kaalukamad lausungite arvu osas võrreldes poiste ja eesti tüdrukutega.

Meetod

Valim

Valimisse kuulus lasteaia käivate 29 eesti emakeelega ja 29 vene emakeelega last, vanuses 6-7 aastat. Vene emakeelega lapsed leiti Tartu ja Tallinna vene õppekeelega lasteaedade kaudu. Eesti laste andmed võeti varasemalt läbi viidud uuringust, kus Tartu lasteaialastega oli IDEFICSi projekti kõne arengu lisablokis T. Tulviste uurimisgrupi poolt läbi viidud intervjuud. See tähendab, et antud uurimistöös kasutatud eesti laste valim ($N=29$) oli võetud Tõugu jt, (2014) uuringu eesti laste valimist ($N=275$), sobitatuna vene laste valimiga lapse vanuse, soo ning ema vanuse ja haridustaseme põhjal. Nii eesti kui ka vene laste valimite sooline jaotus nägi välja nii, et tüdrukuid oli 15 ja poisse 14. Vene laste vanus varieerus 69–87 kuude vahel, eesti laste vanus 72–87 kuud. Nii eesti kui ka vene laste keskmine vanus oli 79 kuud ehk 6,6 aastat.

Haridustaseme järgi jaotusid vene laste emad: põhiharidus oli 5 emal, kesk- ja keskeriharidus 16 emal ning kõrgharidus 8 emal. Eesti emad: põhiharidus 4 emal, kesk- ja keskeriharidus 16 emal ja 9 emal kõrgharidus.

Protseduur

Intervjuud venekeelsete lastega toimusid veebruaris ja märtsis 2016. aastal ning selle läbiviimisel lähtuti Tõugu, Tulviste ja Suits (2014) artiklis kirjeldatud metoodikast. Esialgu küsiti vanematelt luba lapsega vestlemiseks ja vestluse salvestamiseks diktofoniga. Vanema nõustumise korral paluti tal allkirjastada informeeritud nõusoleku lehti ja täita taustaankeet. Lapsi intervjueriti lasteaedade ruumides, teistest lastest ning vanematest eraldi. Selleks, et laps harjuks olukorraga ja võõra küsitlejaga, näidati lapsele esialgu pilti kohvikus peetavast sünnipäevast ja küsiti mõned sünnipäeva temaatikasse sissejuhatavad küsimused. Kui laps oli harjunud olukorraga, siis pöördus uurija põhiküsimuse juurde - nimelt palus tal rääkida oma viimasest sünnipäevast ("Kas sa mäletad oma viimast sünnipäeva pidu? Räägi mulle palun sellest!"). Lapsel lasti vabalt rääkida nii kaua, kui ta soovis ja püsis teema piirides. Juhul, kui laps ei mäletanud oma viimast sünnipäeva, küsis intervjuerija tema sõbra sünnipäeva kohta, kus laps viimati käis. Teine küsimus oli suunatud lapse viimasel nädalavahetusel läbiviidud tegevuste kohta ("Räägi mulle oma eelnevatest

nädalavahetustest, palun! Mis sa ema-isaga laupäeval-pühapäeval kodus tegid? Kas sa saad sellest mulle rääkida?"). Juhul, kui laps ei rääkinud, siis püüdis uurija teda suunavate ja jutustamist julgustavate küsimustega rohkem rääkima panna. Kui vestlemisel laps ei tahtnud enam midagi öelda, siis tänati teda osaluse eest. Vestlused salvestati diktofoniga ning seejärel transkribeeriti ja kodeeriti.

Kodeerimine

Esialgu transkribeeritud laste juttudest eraldati vestluse teemasse mittekuuluv osa, mida edaspidi ei kodeeritud. Laste teemasse kuuluvate minevikusündmuste juttude sisu kodeeriti vastavalt Tõugu, Tulviste ja Suits (2014) artiklis pakutud kategooriatele. Kodeerimise ühikuks oli alus-öeldis paar. Samuti kodeeriti iseseisvad lausungid, mis koosnesid ainult tegusõnast või sisulisest sõnast. Vestlusesse kuuluvad kodeerimisühikuid kodeeriti ühte viiest kategooriast:

- 1) Laps tegutsejana (*agency*): enda kohta käivad ütlemlised (mina-vorm). Näiteks: „Mängisin oma lemmik mänguasjaga“ või „Mina jooksin ja lõbutseisin“.
- 2) Laps kaas-tegutsejana (*co-agency*): lausungid, kus laps on kellegi teisega (meie-vorm). Näiteks: „Me mängisime koos“ või „Mina ja Liisa istusime toas“.
- 3) Sotsiaalne kontekst (*social context*): lausungid suunatud sündmusesse kaasatud teistele inimestele (tema-/nemad-vorm). Näiteks: „Ema kinkis mulle raamatu“ või „Mu väike vennake kartis üksinda olla“.
- 4) Mitte-sotsiaalne kontekst (*non-social context*): lausungid suunatud sündmuse mitte-sotsiaalsetele aspektidele, nagu mainitud objektid, koht ja aeg (see-vorm). Näiteks: „Mängutoas oli palju mänguasju“ või „Koridoris oli pime“.
- 5) Muu (*rest*): kõik ülejäänud lausungid, mis ei kuulu teiste kategooriate alla.

Lapse minevikusündmuste meenutusvestluse pikkus mõõdeti kodeeritud ühikute arvu, mitte sõnade koondarvu järgi.

Sisemiste seisundite kõne osakaal lapse jutust näitab, kui palju laste narratiivid sisaldavad nende enda ja teiste inimeste sündmustega seotud mõtete-tunnete mäletamist. Selle alla lähevad lapse

lausungid, mis viitavad enda või teise inimese emotsioonidele, tunnetele, mõtetele, kognitsioonidele, eelistustele, soovidele, kavatsustele ning subjektiivsetele hinnangutele. Antud töö raames lähtuti sisemiste seisundite kõne kodeerimisel Bretherton ja Beeghly (1982) artiklist. Nemad loetlevad sisemiste seisundite kõne lausungeid, mis kuuluvad järgmistesse kategooriatesse: taju (nägemine, kuulmine, maitse, lõhn, naha meeli-sealhulgas puudutus, valu, temperatuur); füsioloogia (nälg, janu, teadvus); positiivsed ja negatiivsed afektid (rõõm, üllatus, armastus, headus, stress, vastikus, viha, hirm); tahe ja võime (soov, vajadus, võime teha midagi rasket); tunnetus (teadmised, mälu, ebakindlus, uni, reaalsus versus teesklus); moraali hinnangud ja kohustus (moraalne vastavus või üleastumine, luba ja kohustus). Antud töös sisemiste seisundite kõnet sisaldavad lausungid ei eristatud erinevatesse eelnimetatud alakategooriatesse, vaid võeti arvesse nende koondarv.

Lisaks kodeeriti laste mälestustes sisalduvad emotsiooniväljendid eraldi kategooriaks, mille alla lähevad lapse kõik emotsiooni väljendavad sõnad ja lausungid („mul oli kurb“) ning emotsionaalset käitumist väljendavad lausungid („tema nuttis“).

Kõik venekeelsete laste vestlused kodeeriti töö autori poolt. Töö autor kodeeris ka 20% eestikeelsete laste vestlused ja kõikides eesti laste vestlustes sisalduvate emotsioonide ja sisemiste seisundite kõne kategooriad. Kodeerimissüsteemi reliaabluse kontrollimiseks kodeeriti 15-20% vestlustest ka teise kodeerija poolt. Reliaablus oli kõrge, sest hindajate kodeerimiste kokkulangevus jäi vahemikku 80-100%. Erimeelsused lahendati arutelu käigus.

Tulemused

Antud töö esimeseks hüpoteesiks oli see, et vene emakeelega laste meenutusvestlused on pikemad ning see erinevus kajastub minevikusündmuste meenutusvestluste jooksul öeldud lausungite arvude võrdlemisel. Selleks, et võrrelda grupi keskmisi tulemusi ja kontrollida nende erinevuse statistilist olulisust, kasutati dispersioonianalüüsi. Esialgu kontrolliti andmete jaotumise normaalsust ja lineaarsust. Väiksemate valimite jaoks sobivama Shapiro-Wilks'i testi põhjal tehti järeldus, et vene laste ja eesti laste valimite andmed on jaotatud enam-vähem normaaljaotusega ning saab kasutada dispersioonianalüüsi. Andmete lineaarsust kontrolliti graafikute järgi.

Esialgu olid andmed analüüsitud dispersioonianalüüsiga (ANOVA), soo ja rahvuse lõikes eraldi. Rahvusliku jagunemise tulemused on esitatud tabelis 1. Lausungite keskmiste väärtuste võrdlemiseks on ilmselge erinevus vene ja eesti laste vahel. Vene lapsed rääkisid rohkem, nende lausungite keskmine on $M = 83,28$, eesti laste puhul $M = 18,03$.

Tabel 1. Kategooriate keskmised rahvuse lõikes

Kategooriad	Rahvus	Keskmine	SD	$F(1; 56)$	p
Laps tegutsejana	eesti	4,83	3,86	17.98	.000
	vene	18,03	16,32		
Laps kaas-tegutsejana	eesti	4,17	2,29	18.54	.000
	vene	13,45	11,38		
Sotsiaalne kontekst	eesti	3,59	4,52	20.34	.000
	vene	20,55	19,75		
Mitte-sotsiaalne kontekst	eesti	3,00	2,52	30.58	.000
	vene	17,79	14,18		
Muu	eesti	2,45	3,19	35.41	.000
	vene	13,45	9,43		
Kõik kokku	eesti	18,03	10,71	32.44	.000
	vene	83,28	60,75		
Emotsioonid	eesti	0,24	0,58	11.95	.001
	vene	2,97	4,20		
Sisemiste seisundite kõne	eesti	1,59	2,34	14.61	.000
	vene	10,07	11,72		

Kõikide kategooriate erinevused eesti ja vene laste vahel on statistiliselt olulised. Tabelist 1. on näha, et vene ja eesti laste vahel on kindel ja suur erinevus kõikides kategooriates ning statistilise

olulisuse nivoo on $p < 0,001$. See tähendab, et vene emakeelega lapsed olid suutnud rääkida oma minevikusündmustest palju rohkem kui nende eesti emakeelega eakaaslased. Saadud tulemused kinnitavad esimest hüpoteesi.

Tabelist 1. on näha, et vene lapsed räägivad keskmiselt kõige rohkem sotsiaalsest kontekstist $M=20,55$, seejärel iseendast $M = 18,03$, siis mitte-sotsiaalsest kontekstist $M = 17,79$ ja siis kui nad on kellegi teisega koos $M = 13,45$ ja muust $M = 13,45$.

Eesti lapsed räägivad kõige rohkem iseendast $M = 4,83$, seejärel kui nad on kellegi teisega koos $M=4,17$, siis sotsiaalsest kontekstist $M = 3,59$ ja mitte-sotsiaalsest kontekstist $M = 3,00$ ning kõige vähem räägivad muut kategooriast $M = 2,45$.

Tulemuste sooline jagunemine on esitatud tabelis 2. Lausungite keskmiste väärtuste võrdlemiseks on ilmselge erinevus poiste ja tüdrukute vahel. Tüdrukud rääkisid rohkem, nende lausungite keskmine on $M = 62,73$ ($SD = 65,731$), poiste puhul on $M = 37,71$ ($SD = 35,43$).

Tabel 2. Kategooriate keskmised soo lõikes

Kategooria	Sugu	Keskmine	SD
Laps tegutsejana	poisid	8,14	7,45
	tüdrukud	14,50	16,94
Laps kaas-tegutsejana	poisid	6,46	6,83
	tüdrukud	11,00	10,92
Sotsiaalne kontekst	poisid	7,32	8,97
	tüdrukud	16,50	20,57
Mitte-sotsiaalne kontekst	poisid	8,25	9,20
	tüdrukud	12,40	14,92
Muu	poisid	7,54	8,40
	tüdrukud	8,33	9,50
Kõik kokku	poisid	37,71	35,43
	tüdrukud	62,73	65,73
Emotsioonid	poisid	1,00	2,09
	tüdrukud	2,17	4,04
Sisemiste seisundite kõne	poisid	3,46	4,78
	tüdrukud	8,03	11,92

Tulemused näitavad, et tüdrukute lausungite keskmised on poistest suuremad igas kategoorias, mis võib tähendada, et tüdrukud räägivad oma minevikusündmustest poistest rohkem. Aga statistiliselt oluline erinevus poiste ja tüdrukute vahel ilmnes kõigepealt sotsiaalse konteksti kategoorias, kus

tüdrukute keskmine on $M = 16,5$ ($SD = 20,57$) ja poiste keskmine on $M = 7,32$ ($SD = 8,97$) ning erinevuse suurus on $F(1; 56) = 4,73$, $p < 0,05$.

Tüdrukute emotsioone väljendavate lausungite keskmine $M = 2,17$ on suurem poiste keskmisest $M = 1,00$. Sisemiste seisundite kõne osas on sarnane pilt, kui tüdrukute keskmine $M = 8,03$ on märgatavalt suurem kui poiste oma $M = 3,46$. Aga need erinevused ei osutunud statistiliselt olulisteks (grupi sisene variatiivsus on väga suur) ning esialgu tundub, et tulemused ei tõesta hüpoteese nr 5 ja 6.

Tabelist 2. me näeme, et tüdrukud räägivad keskmiselt kõige rohkem sotsiaalsest kategooriast $M=16,50$, seejärel iseendast $M = 14,50$, siis mitte-sotsiaalsest kontekstist $M = 12,40$ ja siis kui nad on kellegi teisega koos $M = 11,00$ ja kõige vähem muust $M = 8,33$.

Poisid räägivad kõige rohkem mitte-sotsiaalsest kontekstist $M = 8,25$, seejärel väikse erinevusega iseendast $M = 8,14$, siis muust $M = 7,54$ ning vähem räägivad sotsiaalsest kontekstist $M = 7,32$ ning kõige vähem sellest, kui nad on kellegi teisega koos $M = 6,46$.

Järgmise sammuna kasutati mitmefaktorilist dispersioonianalüüsi (MANOVA), mille korral vaadatakse sõltumatute muutujate koosmõju mitmetele sõltuvatele muutujatele. MANOVA abil analüüsi andmed näitasid, et statistiliselt oluline soo mõju tulemustele on kogu jutu pikkusel (*total*) – $F(1;54) = 7,22$, $p < 0,05$, (keskmise efekti suurusega $PES = 0,091$), mis tähendab, et tüdrukute meenutusvestlused on pikemad võrreldes poistega. Statistiliselt oluline erinevus leidis ka järgmistes kategooriates:

- laps tegutsejana – $F(1;54) = 4,59$, $p < 0,05$, (keskmise efekti suurusega $PES = 0,078$), kus tüdrukute keskmise väärtus $M = 14,50$ on suurem kui poiste oma $M = 8,14$;
- laps kaas-tegutsejana – $F(1;54) = 4,78$, $p < 0,05$, (keskmise efekti suurusega $PES = 0,081$), kus tüdrukute keskmine $M = 11,00$ on suurem kui poiste oma $M = 6,46$;
- sotsiaalne kontekst – $F(1;54) = 7,22$, $p < 0,05$, (peaaegu kõrge efekti suurusega $PES=0,118$), kus tüdrukute keskmine $M = 16,50$ on suurem kui poiste oma $M = 7,32$;
- sisemiste seisundite kõne – $F(1;54) = 4,86$, $p < 0,05$, (keskmise efekti suurusega $PES=0,083$), kus tüdrukute keskmine $M = 8,03$ on suurem kui poiste oma $M = 3,46$.

Need sooliste keskmiste võrdlustulemused kinnitavad hüpoteesi, et tüdrukud rohkem viitavad oma meenutusvestlustes sotsiaalsele kontekstile kui poisid ning et oma meenutusvestlustes nad kasutavad rohkem sisemiste seisundite kõnet kui poisid.

Üks põhjus, miks ANOVA ja MANOVA testid andsid erinevaid tulemusi statistiliselt oluliste erinevuste puhul, võib olla see, et tegemist on tugeva soo ja rahvuse koosmõju efektiga, kus suuremaid soolisi erinevusi ühes etnilises grupis võrreldakse nõrgemate sooliste erinevustega teises etnilises grupis. Võttes arvesse seda fakti, et vene laste jutud osutusid keskmiselt palju pikemaks eesti laste omast ning et tulemuste variatiivsus vene laste valimis on ka palju suurem variatiivsusest eesti laste andmetes, siis on mõistlik võtta arvesse testide rangemaid ANOVA tulemusi.

Seejärel järgmise sammuna vaadati soo ja rahvuse koosmõju sündmuste meenutatud lausungite jagunemisele kategooriate vahel mitmefaktorilise dispersioonianalüüsi (MANOVA) abil, mille korral vaadatakse sõltumatute muutujate koosmõju mitmetele sõltuvatele muutujatele. Soo ja rahvuse koosmõju testimise kirjeldavad tulemused on esitatud tabelis 3., mis sisaldab kategooriate keskmisi soo ja rahvuse lõikes.

Test näitas, et kokkuvõttes on statistiliselt oluline rahvuse ja soo interaktsiooni koosmõju laste kõikide lausungite arvule ehk $F(1;54) = 4,26, p < 0,05$, keskmise efekti suurusega $PES = 0,073$. See tähendab, et vene tüdrukute meenutusvestlused on märgatavalt pikemad võrreldes nii poiste kui ka eesti tüdrukutega, sisaldades rohkem lausungeid, tõestades hüpoteesi nr 7. Selle graafiline illustratsioon on lisas 1.

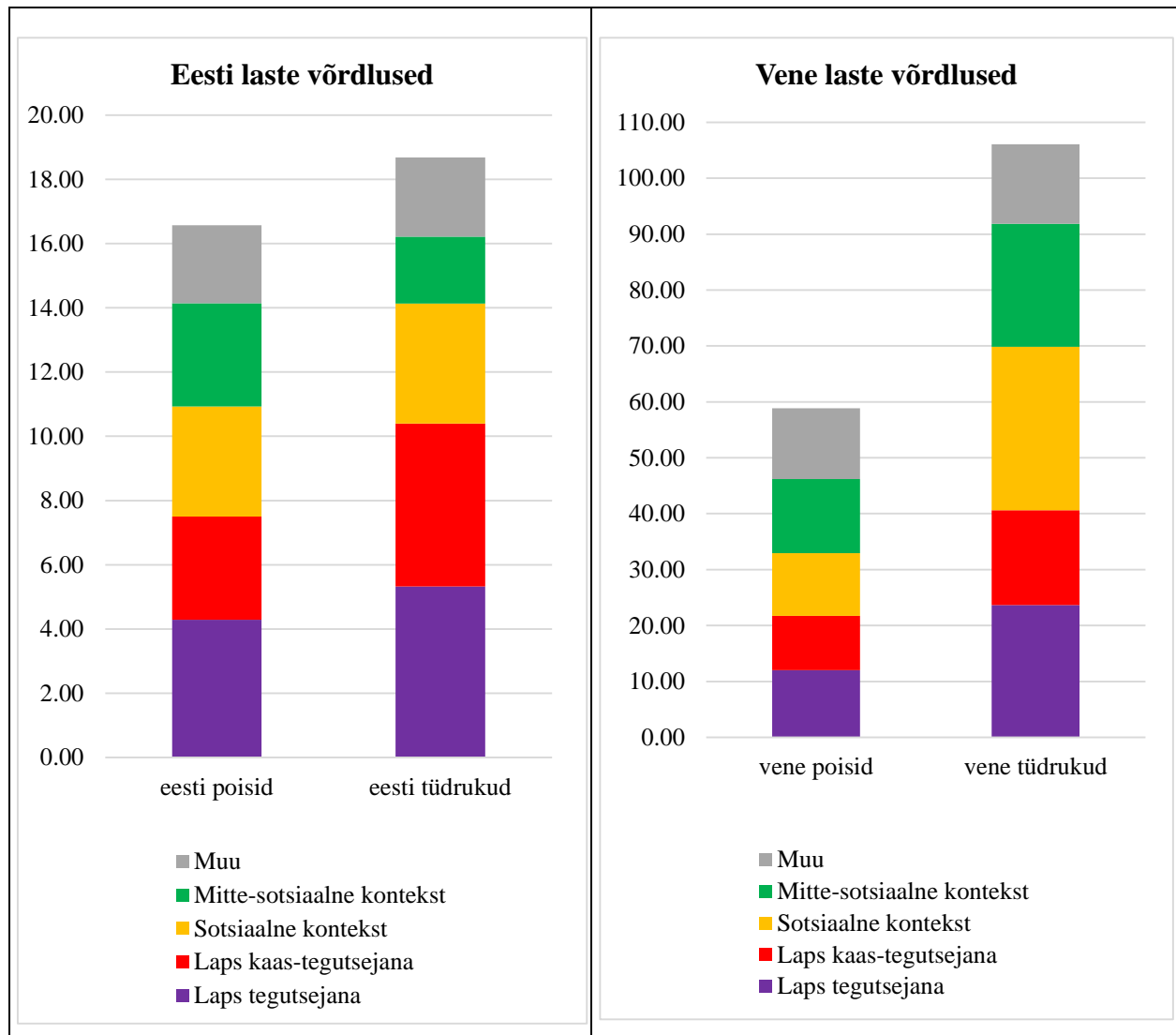
Kui vaadata koosmõju erinevatele kategooriatele, siis on näha, et statistiliselt oluline erinevus avaldub sotsiaalse konteksti kategoorias – $F(1;54) = 6,75, p < 0,05$, peaaegu kõrge efekti suurusega $PES = 0,111$, ja sisemiste seisundite kõnes – $F(1;54) = 5,40, p < 0,05$, keskmise efekti suurusega $PES = 0,091$. Lisas 1. on kõikide kategooriate tulemuste graafilised esitlused, mis näitavad kõikides kategooriates vene tüdrukute meenutatud lausungite suuremat arvu võrreldes poiste ja eesti tüdrukutega.

Tabel 3. Kategooriate keskmised soo ja rahvuse lõikes.

Kategooria	Rahvus	Sugu	Keskmine	SD	N
Laps tegutsejana	eesti	poisid	4.29	4.50	14
		tüdrukud	5.33	3.22	15
		kokku	4.83	3.86	29
	vene	poisid	12.00	7.93	14
		tüdrukud	23.67	20.10	15
		kokku	18.03	16.32	29
	kõik lapsed	poisid	8.14	7.45	28
		tüdrukud	14.50	16.94	30
		kokku	11.43	13.51	58
Laps kaas- tegutsejana	eesti	poisid	3.21	2.04	14
		tüdrukud	5.07	2.19	15
		kokku	4.17	2.28	29
	vene	poisid	9.71	8.36	14
		tüdrukud	16.93	12.92	15
		kokku	13.45	11.38	29
	kõik lapsed	poisid	6.46	6.83	28
		tüdrukud	11.00	10.92	30
		kokku	8.81	9.38	58
Sotsiaalne kontekst	eesti	poisid	3.43	5.32	14
		tüdrukud	3.73	3.81	15
		kokku	3.59	4.52	29
	vene	poisid	11.21	10.30	14
		tüdrukud	29.27	22.64	15
		kokku	20.55	19.75	29
	kõik lapsed	poisid	7.32	8.97	28
		tüdrukud	16.50	20.57	30
		kokku	12.07	16.58	58
Mitte-sotsiaalne kontekst	eesti	poisid	3.21	3.33	14
		tüdrukud	2.80	1.52	15
		kokku	3.00	2.52	29
	vene	poisid	13.29	10.48	14
		tüdrukud	22.00	16.16	15
		kokku	17.79	14.18	29
	kõik lapsed	poisid	8.25	9.20	28
		tüdrukud	12.40	14.91	30
		kokku	10.40	12.55	58
Muu	eesti	poisid	2.43	3.84	14
		tüdrukud	2.47	2.59	15
		kokku	2.45	3.19	29
	vene	poisid	12.64	8.69	14
		tüdrukud	14.20	10.32	15
		kokku	13.45	9.43	29
	kõik lapsed	poisid	7.54	8.40	28

		tüdrukud	8.33	9.50	30
		kokku	7.95	8.91	58
Kõik kokku	eesti	poisid	16.57	14.15	14
		tüdrukud	19.40	6.28	15
		kokku	18.03	10.71	29
	vene	poisid	58.86	38.00	14
		tüdrukud	106.07	69.90	15
		kokku	83.28	60.75	29
	kõik lapsed	poisid	37.71	35.43	28
		tüdrukud	62.73	65.73	30
		kokku	50.66	54.33	58
Emotsioonid	eesti	poisid	.21	.579	14
		tüdrukud	.27	.594	15
		kokku	.24	.577	29
	vene	poisid	1.79	2.723	14
		tüdrukud	4.07	5.077	15
		kokku	2.97	4.204	29
	kõik lapsed	poisid	1.00	2.091	28
		tüdrukud	2.17	4.044	30
		kokku	1.60	3.276	58
Sisemiste seisundite kõne	eesti	poisid	1.71	2.894	14
		tüdrukud	1.47	1.767	15
		kokku	1.59	2.338	29
	vene	poisid	5.21	5.700	14
		tüdrukud	14.60	14.106	15
		kokku	10.07	11.720	29
	kõik lapsed	poisid	3.46	4.780	28
		tüdrukud	8.03	11.924	30
		kokku	5.83	9.405	58

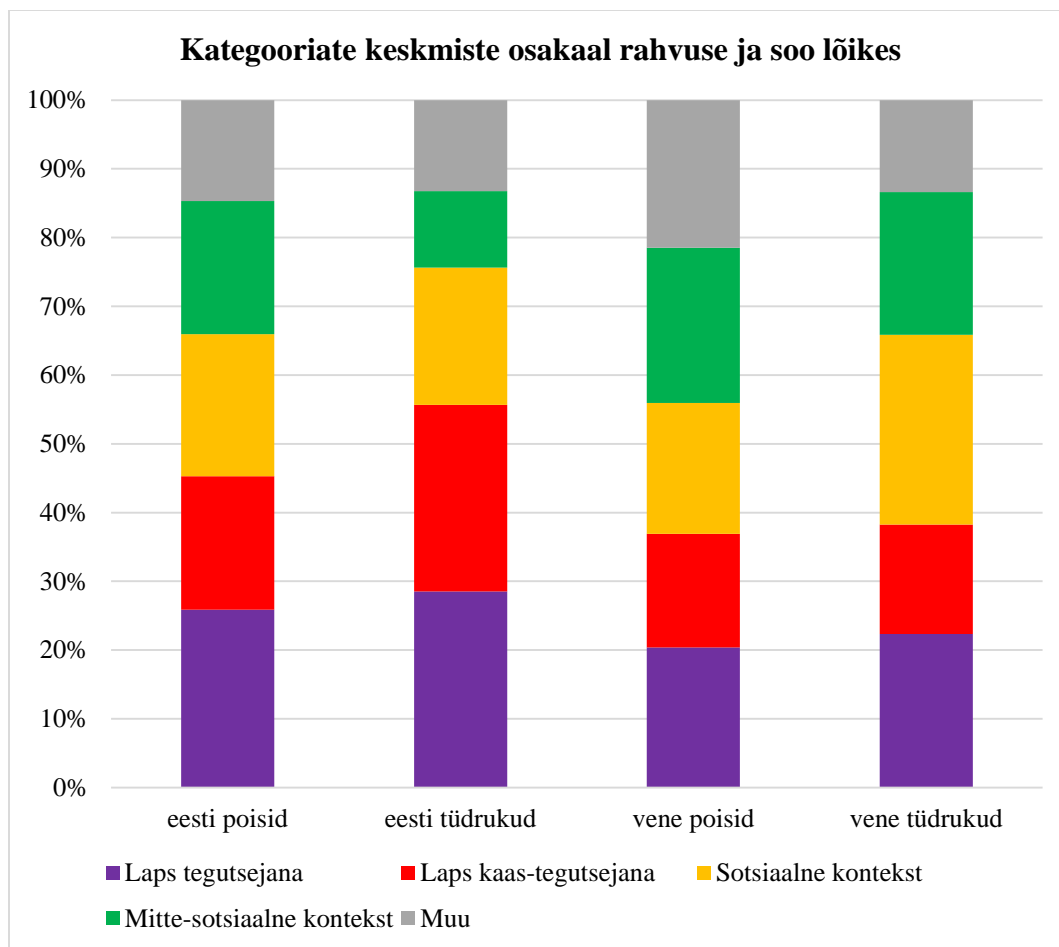
Selleks, et leida rahvuslikke erinevusi laste mälestuste sisus, on vaja võrrelda eesti ja vene laste mälestuste sisu jaotumist erinevate kategooriate vahel. Aga kuna vene emakeelega laste jutud on palju pikemad kui eesti laste omad (vt Joonis 1.), siis on mõistlik võrrelda juttude sisu erinevate kategooriate osakaalu järgi. Selleks oli minevikusündmuste meenutusvestlustes kasutatud erinevate kategooriate lausungite arv transformeeritud osakaaluks koguosast. Sellega on näha mitu protsenti kogu vestlusest võtab üks konkreetne kategooria. Joonisel 2. võib näha kategooriate osakaalude jaotumist graafilisel esitlusel. Sellisel kujul esitatud tulemuste puhul on kergem võrrelda meenutusvestluste sisu ja kategooriate osakaalu kogu jutus erinevate gruppide vahel. Joonisel on näha, et poisid mainivad rohkem füüsilise maailmaga seotud (mitte-sotsiaalne kontekst ja muud kategooriad), tüdrukud aga sotsiaalse konteksti ja kaas-tegutsemise kategooriat. Eesti lapsed viitavad rohkem iseendale ja oma tegevustele, vene lapsed aga välisele maailmale.

Joonis 1. Laste meenetluste sisu jaotumine kategooriate kaupa eesti rahvuse ja soo lõikes. (Eesti ja vene laste graafikute skaalad on erinevad!).

Eesti ja vene laste lausungite osakaalude võrdlemisel osutus statistiliselt oluliseks erinevus ainult „laps kaas-tegutsejana“ kategoorias ja emotsioonide osas. Soo ega soo ja rahvuse interaktsiooni koosmõju polnud statistiliselt oluline. Laps kaas-tegutsejana kategoorias on eesti laste keskmine $M = 0,259$ (ehk 25,9%) ja vene laste puhul on see $M = 0,17$ (ehk 17%) – $F(1;54) = 6,69$, $p < 0,05$, keskmise efekti suurusega ($PES = 0,110$). See tähendab, et eesti lapsed rääkisid „meie“-vormis rohkem kui vene lapsed seda kasutasid. Samal ajal tuleb sellesse tulemusse suhtuda ettevaatlikult, kuna intervjuuerija tutvustas eesti lastele „Möödunud nädalavahetuste“ teemat koos-tegutsemise suunamisega („Räägi, mis sa ema, isaga laupäeval, pühapäeval kodus tegid“) (Tõugu, Tulviste,

Suits, 2014). Vene laste intervjuuerija (töö autor) küsis vene lapsi „Möödunud nädalavahetuste“ teema kohta esialgu mõnevõrra teisiti, ambivalentsemalt („Kuidas sul möödunud nädalavahetused on läinud? Räägi mulle sellest kõik, mis tuleb meelde“), ja seejärel kui laps ei leidnud, mida vastata, siis küsis samuti nagu eesti laste intervjuuerija („Räägi, mis sa ema, isaga laupäeval, pühapäeval kodus tegid“). Selline väike erinevus küsitlemise protseduuril oli põhjustatud sellest, et ühe lasteaia personal suunas tähelepanu sellele, et praegusel ajal laste perekondlik seis erineb tihti traditsioonilisest perekonna mudelist ning palju lapsi ei ela oma isaga koos või isegi ei näe teda. Seepärast oleks eetilisel ebakorrektne rõhutada oma küsimusega seda, et tavaliselt lapsed veedavad oma nädalavahetusi koos ema ja isaga.

Joonis 2. Laste meenutuste sisu jaotumine kategooriate osakaalude kaupa kogu jutust.

Emotsioonide kasutamise osakaalu keskmine on eesti lastel $M = 0,01$ (ehk emotsiooni väljendavad lausungid moodustavad 1% kõikidest lausungitest meenutusvestluses) ja vene lastel $M = 0,025$ (ehk 2,5% vastavalt). Statistiliselt olulisuse näitajad on $F(1;54) = 5,28$, $p < 0,05$, keskmise efekti suurusega ($PES = 0,089$). Neid andmeid tõlgendades võib öelda, et vene lapsed viitavad emotsionaalsetele seisunditele oma meenutusvestlustes rohkem kui eesti lapsed. Kui aga *Multivariate Tests*'ide (*Pillai's Trace*, *Wilks' Lambda*, *Hotelling's Trace*, *Roy's Largest Root*) puhul oli $p > 0,05$, siis antud tulemuste põhjal järelduse tegemine on kaheldav ning see teema vajab edasist uurimist.

Tabelis 5. on näha, et kõikide andmete ja erinevate gruppide sisemine variatiivsus on väga suur, kus kõikides kategooriates on minimaalselt ja maksimaalselt vastatud lausungite arvud väga kaugel üksteisest ning standardhälve on keskmisest suurem. See tähendab, et katseisikuteks valitud lapsed on väga erinevad oma minevikusündmuste meenutamise tulemuste poolest, eriti ilmneb see vene laste valimis. Aga need erinevused võivad osaliselt olla seotud ka suurte erinevustega laste keelelistes võimetes. , mida edaspidi oleks mõistlik keelelisi võimeid otseselt uurida.

Tabel 5. Variatiivsuse näitajad

<i>Kategooriad</i>	Eesti laste keskmised				Vene laste keskmised			
	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Keskmine</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Keskmine</i>	<i>SD</i>
Laps tegutsejana	0	16	4,83	3,86	1	65	18,03	16,32
Laps koos-tegutsejana	0	10	4,17	2,29	1	46	13,45	11,38
Sotsiaalne kontekst	0	20	3,59	4,52	1	89	20,55	19,75
Mitte-sotsiaalne kontekst	0	11	3,00	2,52	2	52	17,79	14,18
Muu	0	15	2,45	3,19	0	41	13,45	9,43
Kõik kokku	4	56	18,03	10,71	13	256	83,28	60,75
Emotsioonid	0	2	0,24	0,58	0	15	2,97	4,20
Sisemiste seisundite kõne	0	8	1,59	2,34	0	48	10,07	11,72

Arutelu ja järeldused

Käesolevas uurimistöös püüti leida vastust küsimusele, kuivõrd on Eestis elavate 6 -7aastaste eesti ja vene tüdrukute ja poiste mälestused minevikusündmustest üksteisest erinevad, mille poolest on nad aga sarnased.

Antud uurimistöö üks väljapaistev tulemus on see, et uuringus osalenud vene emakeelega lapsed olid suutnud rääkida oma minevikusündmustest palju rohkem kui nende eesti emakeelega eakaaslased. Seega hüpotees nr 1 leidis kinnitust. Selline tulemus on kooskõlas olemasolevate rahvusliku suhtlemise stereotüüpidega, kus eestlasi tajutakse kinniste ja pigem vaikivate suhtlejatena ning venelasi nähakse avatud, jutukate ja sõbralike suhtlejatena (Mizera, Tulviste, jt, 2013). Tüüpilisele venelasele tihti omistatav avameelsus avaldus selles, et vene lapsed olid võrreldes eesti lastega rohkem aldis rääkima võõra inimesega ja jagama oma mälestusi minevikusündmustest. Teine võimalik põhjendus leitud tulemusele võib olla seotud eesti ja vene kultuuridele omaste meenutusvestluste stiiliga, sest lapse mälestused sõltuvad suures osas sellest, kuidas ta on kaasatud meenutusvestlustesse oma vanematega. Vanemate uskumused ühistest mälestustest rääkimise otstarbe kohta mõjutavad seda, kuidas kulgevad ema ja lapse meenutusvestlused ning see omakorda mõjutab lapse iseseisvat minevikusündmuste mälestusi (Tõugu, Tulviste, jt, 2011). On teada, et lapse suurem jutukus on ennustatav tema ema suurema jutukuse ja panusega (Tulviste, Tõugu jt, 2015), ning vähem üksikasjalik meenutusvestluse formaat ennustab vähem detailset mälu (Wang, Leichtman ja Davies, 2000). Kuigi vene emade ja laste ühiste meenutusvestluste kohta polnud tehtud võrdlevad uuringud, aga eesti emade kohta on teada, et nad eelistavad kasutada keele instrumentaalset funktsiooni ning seepärast on eesti ema ja lapse ühised meenutusvestlused tavaliselt lühikesed, meenutusi tehakse sageli põgusalt ja otsesel viisil, ilma kogemuse ümberjutustamiseta (Tõugu, Tulviste, jt, 2011). Vestlus eestlaste jaoks on kõigepealt informatsiooni vahetus, kus infot tahetakse saada kiiresti, ilustamata ja teemast kõrvale kaldumata (Pajupuu, 2004). Selline rahvuslik suhtlemisstiil kajastus ka eesti laste iseseisvates meenutusvestlustes, mis olid märgatavalt kasinamad ja lühemad võrreldes vene laste mälestustega. Lastega vestlemisel kajastus ka kultuurilise suhtlemise traditsioon: mida rohkem kasutavad Eesti emad avatud küsimusi, seda üksikasjalikumad on eesti laste mälestused (Tõugu, Tulviste, jt, 2011).

Eesti laste küsitaja pidi esitama lastele väga palju täiendavaid avatud küsimusi selleks, et saada lapsest rohkem infot nt sünnipäeva kohta. Vene laste küsitlemise käigus polnud tihti vaja niipalju täiendavaid küsimusi esitada, et laps rääkima panna.

Kui vene laste mälestused osutusid eesti laste omadest statistiliselt oluliselt pikemateks kõikides uuritavates kategooriates, siis on raske teha järeldusi selles osas, kuidas eesti ja vene laste mälestuste sisu jaguneb erinevate kategooriate vahel, toetudes ainult statistilise olulisuse näitajale. Kui oluline erinevus avaldus kõikides kategooriates, siis võib pidada hüpoteesi nr 2 („Vene laste meenutusvestlustes on rohkem emotsioone väljendavaid lausungeid“) ja hüpoteesi nr 3 („Vene emakeelega lapsed viitavad rohkem sotsiaalsele kontekstile kui eesti lapsed“) tõestatuks. Aga kuna üheks töö eesmärgiks on leida erinevusi eesti ja vene laste juttude sisus, siis on mõttekas vaadata, missugune on uuritavate kategooriate osakaal lapse kogu jutus, selleks, et leida sisu poolest tähenduslikke erinevusi.

Need tulemused, et eesti lapsed räägivad kõige rohkem iseendast, seejärel kui nad on kellegi teisega koos, siis sotsiaalsest kontekstist ja kõige vähem mitte-sotsiaalsest kontekstist, on kooskõlas eestlastele omase autonoomia-seotuse mina-kontseptsiooniga (Tulviste, Mizera, jt, 2007), mille puhul tähelepanu on kõigepealt suunatud iseendale ja iseseisvusele, kuid ka teistele olulistele. Vene lastega läbiviidud meenutusvestluste tulemused on osaliselt kooskõlas venelaste kollektivistliku orientatsiooniga, sest keskmiselt kõige rohkem rääkisid nad sotsiaalsest kontekstist. Samas on üllatav tulemus, et nad rääkisid kõige vähem sellest, kui nad on kellegi teisega koos, mida võiks eeldada kollektivistlikus kultuuris.

Tüdrukute ja poiste andmete võrdlustulemused näitasid, et tüdrukud viitavad rohkem oma meenutusvestlustes sotsiaalsele kontekstile kui poisid, mis kinnitab hüpoteesi nr 4. Tüdrukud mainivad kõige sagedamini teisi inimesi, poisid aga räägivad rohkem mitte-sotsiaalsest kontekstist ehk füüsilisest maailmast. Need tulemused on sarnased Tõugu, Tulviste ja Suits (2014) uuringu tulemustega, mille järgi poisid räägivad kõige rohkem iseendast ja seejärel mitte - sotsiaalsest kontekstist (objektid, koht, aeg). Tüdrukute keskmise järgi kalduvad nad rääkima kõige rohkem sotsiaalsest kontekstist, aga eelnimetatud Eestis läbiviidud uuringus avaldus tüdrukute sotsiaalne orientatsioon nii, et nad olid rohkem keskendunud kogemuse koostegutsemise aspektile – nad rääkisid rohkem teistest inimestest, kellega nad koos kogesid minevikusündmust. Antud

uurimustöö tulemuste järgi rääkisid tüdrukud kõige rohkem teistest inimestest, kuid „meievormis“ koos tegutsemisest rääkisid kõige vähem. Joonisel 3. aga võib näha, et sellised tulemused on tingitud vene ja eesti sooliste erinevuste poolt.

Tõepoolest, soo ja rahvuse interaktsiooni tulemused näitasid, et soolised erinevused esinesid kõige rohkem just vene laste meenutustes. Vene tüdrukute ja poiste jutud erinesid pikkuse poolest palju rohkem, kui eesti tüdrukute ja poiste jutud, kus vene tüdrukute meenutusvestlused olid märgatavalt pikemad, võrreldes nii poiste kui ka eesti tüdrukutega, sisaldades rohkem lausungeid. Need tulemused tõestavad püstitatud hüpoteesi nr 7. Selline tulemus on ennustatav, sest paljudes kultuurides (v.a Eesti) tüdrukuid iseloomustavatele pikematele meenutustele lisanduvad ka vene rahvuslikud eripärad suhtlemisstiilis ja selle erinevus võrreldes eestlastega. Meenutuste sisu poolest on vene tüdrukute meenutatud lausungite arv suurem kõikides kategooriates, võrreldes poiste ja eesti tüdrukutega, kuid kõik erinevused ei olnud statistiliselt olulised.

Kooskõlas eelnevalt läbiviidud uuringute tulemustega (Haden, jt, 1997; Han, jt, 1998), kasutasid vene tüdrukud sisemiste seisundite kõnet oma meenutustes rohkem kui poisid. Seega püstitatud hüpotees nr 5 sai ainult osaliselt kinnitust vene kultuuriruumis. Samas aga, vastupidiselt varasematele uuringutele (Buckner ja Fivush, 1998), ei kasutanud tüdrukud oma minevikusündmuste meenutusvestlustes emotsionaalsele seisundile viitavaid lausungeid rohkem kui poisid ning hüpotees nr 6. ei leidnud kinnitust.

Statistiliselt oluline erinevus avaldus soo ja rahvuse koosmõjul meenutusvestluste sisule, kus vene tüdrukud kasutavad märgatavalt rohkem oma minevikusündmuste meenutusvestlustes viitamisi sotsiaalsele kontekstile võrreldes poiste ja eesti tüdrukutega ning kasutavad rohkem sisemiste seisundite kõnet oma mälestustes. See tähendab, et vene tüdrukud on kasvamise ja sotsialiseerumise käigus õppinud rohkem tähele panema sündmusega seotud enda ja teiste inimeste sisemisi mõtteid, tundeid, eelistusi, hinnanguid, soovitusi ja kavatsusi väljendavatele seisunditele, vastandina sündmuste välistele elementidele. Kuna sisemiste seisundite kõne integratsioon mälestustesse võib viidata minevikusündmuste info tõhusale korraldusele (Wang, 2008), mis omakorda põhjustab minevikusündmuste mäletamist suurema spetsiifilisusega, siis ei ole üllatav, et vene tüdrukute mälestused osutusid kõige pikemateks. Lapsed õpivad kasutama sisemiste seisundite kõnet oma isiklikes narratiivides ja mälestustes vanematega meenutusvestluste kaudu

(Fivush ja Baker-Ward, 2005). Kultuuridevahelised uuringud on näidanud, et individuaalsust ja autonoomsust hindavad vanemad viitavad rohkem ühistes meenutustes lapse enda sisemistele mõtetele, kavatsustele, tunnetele ja emotsioonidele, kui seotust ja üksteisega sõltuvust väärtustavad vanemad, kes viitavad pigem sotsiaalsele interaktsioonidele ja distsipliinile (Wang, Doan ja Song, 2010). Samas aga sisemiste seisundite kõne hõlmab mitte ainult lapse enda oma, vaid ka tema arusaamist teiste inimeste tunnetest ja mõtlemisprotsessidest. Võttes arvesse, et tüdrukute kõige suurem erinevus poistest avaldus sotsiaalse konteksti kasutamisel mälestustes, seda eriti vene tüdrukute mälestustes, mis sisaldasid rohkem viiteid teistele inimestele, siis on loogiline arvata, et nende mälestustes sisaldub poistest rohkem viiteid ka teiste inimeste sisemistele seisunditele nagu kavatsused, tahtmised, võimalused, emotsioonid jne.

Uurimise kitsaskohad ja võimalikud edasiarendused

Selline suur erinevus vene ja eesti laste juttude pikkuses võis osaliselt olla tingitud ka sellest, et eesti andmed võeti varasemalt läbi viidud uuringust, kus sünnipäeva ja möödunud nädalavahetuse teemadele lisaks küsiti veel teisi küsimusi. Kuigi lastega vestluste läbiviimise protseduur oli sama, aga erinevad intervjuerijad võisid läheneda küsitlemise protseduurile natuke erinevalt ja mõnevõrra teistmoodi suhelda küsitletavate lastega.

Antud uurimistöö tulemused näitavad, et valimi gruppide sisemine variatiivsus on väga suur, eriti vene laste valimis. Auur variatiivsus vähemalt ühe valimi sees tähendab, et usaldusväärsemate järelduste tegemiseks oleks vaja katseisikute arvu valimis suurendada. Kui aga need erinevused võivad osaliselt olla seotud ka suurte erinevustega laste keelelistes võimetes, siis edaspidi oleks mõistlik keelelisi võimeid otseselt ka uurida.

Selle töö tulemused näitavad, et vene kultuuriruumis eksisteerivad soolised erinevused on märgatavalt suuremad kui eesti kultuuriruumis, aga usaldusväärsemate järelduste tegemiseks vajab see teema edasist teaduslikku uurimist.

Kirjanduse loetelu

- Bretherton, I., Beeghly, M. (1982). Talking about internal states: the acquisition of an explicit theory of mind. *Developmental Psychology* 1982, Vol. 18, No. 6, 906-921.
- Buckner, J., Fivush, R. (1998). Gender and self in children's autobiographical narratives. *Applied Cognitive Psychology*, 12, 407-429.
- De Geer, B., Tulviste, T., Mizera, L., Tryggvason, M.-T. (2002). Socialization in communication: Pragmatic socialization during dinnertime in Estonian, Finnish and Swedish families. *Journal of Pragmatics*, 34(12), 1757–1786.
- Fivush, R. (2007). Maternal reminiscing style and children's developing understanding of self and emotion. *Clinical Social Work Journal*, 35, 37-46.
- Fivush, R., Baker-Ward, L. (2005). The search for meaning: developmental perspectives on internal states language in autobiographical memory. *Journal of Cognition and Development*, 6(4), 455–462.
- Fivush, R., Brotman, M. A., Buckner, J. P., Goodman, S. H. (2000). Gender differences in parent-child emotion narratives. *Sex Roles*, 42(3–4), 233–253.
- Fivush, R., Buckner, J.P. (2003). Constructing gender and identity through autobiographical narratives. In R.Fivush, C.Haden (Eds.), *Autobiographical memory and the construction of a narrative self: Developmental and cultural perspectives* (pp. 149–168). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Junefelt, K., Tulviste, T. (1997). Regulation and praise in American, Estonian, and Swedish mother-child interaction. *Mind, Culture, and Activity: An International Journal*, 4, 24–33.
- Haden, C. A., Fivush, R. (1996). Contextual variation in maternal conversational styles. *Merrill Palmer Quarterly*, 42, 200-227.
- Haden, C. A., Haine, R. A., Fivush, R. (1997). Developing narrative structure in parent-child reminiscing across the preschool years. *Developmental Psychology*, 33(2), 295–307.

- Han, J. J., Leichtman, M. D., Wang, Q. (1998). Autobiographical memory in Korean, Chinese, and American children. *Developmental Psychology*, 35(4), 701-713.
- Kagitçibaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context. Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36, 403-422.
- Kants, L., Realo, A. (1999). Meta-level collectivism in Estonia and Finland. *Trames*, 3, 3-18.
- Leichtman, M., Wang, Q., Pillemer, D. P. (2003). Cultural variations in interdependence and autobiographical memory: Lessons from Korea, China, India, and the United States. In R. Fivush, C. Haden (Eds.), *Autobiographical memory and the construction of a narrative self: Developmental and cultural perspectives* (pp. 73–98). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Maccoby, E. (1990). Gender and relationships: a developmental account. *American Psychologist*, 45(4), 513–520.
- Markus, H. R., Kitayama, S. (1991). Culture and the self: implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224– 253.
- Mizera, L., Tulviste, T., Konstabel, K., Lausa, E. (2013). Silent and slow Estonians, emotional and fast Russians: A comparative study of communication stereotypes in two neighboring countries. *Communication Quarterly*, Vol. 61(3), 268-283.
- Nelson, K., Fivush, R. (2004). The emergence of autobiographical memory: A social cultural developmental theory. *Psychological Review*, 111(2), 486–511.
- Peabody, D., Shmelyov, A. G. (1996). Psychological characteristics of Russians. *European Journal of Social Psychology*, 26, 507–512.
- Realo, A. (2003). Comparison of public and academic discourses: Estonian individualism and collectivism revisited. *Culture and Psychology* 9 (1), 47-77.
- Realo, A., Allik, J. (1999). A cross-cultural study of collectivism: A comparison of American, Estonian, and Russian students. *Journal of Social Psychology*, 139, 133–142.

Reese, E., Fivush, R. (1993). Parental styles of talking about the past. *Development Psychology*, Vol. 29 (3), 596-606.

Ross, M., Wang, Q., (2010). Why we remember and what we remember: Culture and autobiographical memory. *Perspectives on Psychological Science* 5(4) 401–409.

Schröder, L., Keller, H., Tõugu, P., Tulviste, T., Lenk, M., Schwarzer, S., ...De Geer, B. (2011). Cultural expressions of preschoolers' emerging self: Narrative and iconic representations. *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 10, 77–95.

Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review*, 96, 506–520.

Tulviste, T., De Geer, B. (2009). Autonomy orientation in Estonian and Swedish family interactions. *Pragmatics*, 19(2), 279–291.

Tulviste, T., Koor, M. (2005). "Hands off the car, it's mine!" and "The teacher will be angry if we don't play nicely": Gender-related preferences in the use of moral rules and social conventions in preschoolers' dyadic play. *Sex Roles*, 53, 57–67.

Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B. (2004). Expressing communicative intents in Estonian, Finnish, and Swedish mother-adolescent interactions. *Journal of Child Language*, 4, 801–819.

Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B., Tryggvason, M.-T. (2003). A silent Finn, a silent Finno-Ugric, or a silent Nordic? A comparative study of Estonian, Finnish, and Swedish mother-adolescent interactions. *Applied Psycholinguistics*, 24, 249–265.

Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B. (2012). Socialization values in stable and changing societies: A comparative study of Estonian, Swedish, and Russian Estonian mothers. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 43(3) 480–497.

Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B., Tryggvason, M.-T. (2007). Child-rearing goals of Estonian, Finnish, and Swedish mothers. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48, 487–497.

Tulviste, T., Mizera, L., De Geer, B., Tryggvason, M.-T. (2010). Cultural, contextual, and gender differences in peer talk: A comparative study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 51, 319–325

Tulviste, T., Tõugu, P., Schröder, L., Keller, H., De Geer, B. (2015). Children's and mothers' contribution to joint reminiscing in different sociocultural contexts: who speaks and what is said. *Infant and Child Development* 25, 43-63.

Tõugu, P., Tulviste, T. (2010). References to social norms by preschool children and their linguistic expression. *European Journal of Developmental Psychology*, 7(2), 249–264.

Tõugu, P., Tulviste, T., Schröder, L., Keller, H., De Geer, B. (2011). Socialization of past event talk: Cultural differences in maternal elaborative reminiscing. *Cognitive Development*, 26, 142–154.

Tõugu, P., Tulviste, T., Suits, K. (2014). Gender differences in the content of preschool children's recollections: A longitudinal study. *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 38(6), 563-569.

Wang, Q. (2004). The emergence of cultural self-constructs: Autobiographical memory and self-descriptions in European American and Chinese children. *Developmental Psychology*, 40(1), 3–15.

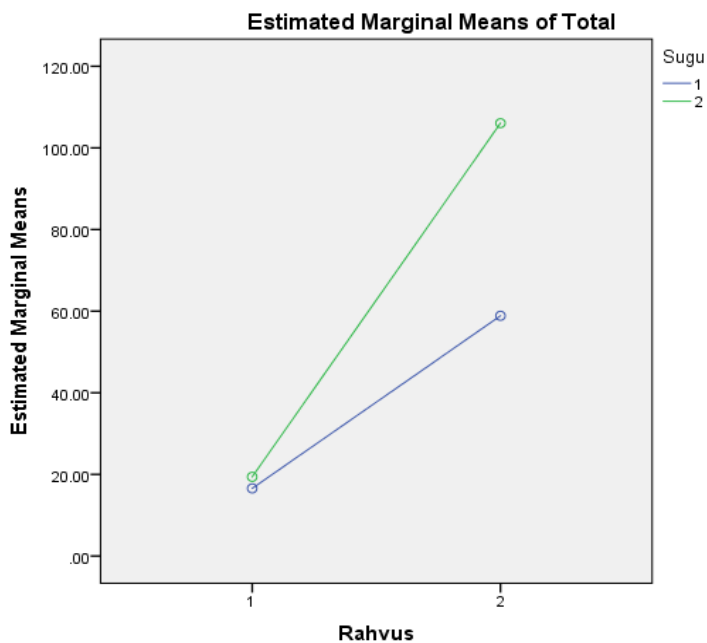
Wang, Q. (2008). Emotional knowledge and autobiographical memory across the preschool years: A cross-cultural longitudinal investigation. *Cognition* 108, 117-135.

Wang, Q., Doan, S., Song, Q. (2010). Talking about internal states in mother–child reminiscing influences children's self-representations: A cross-cultural study. *Cognitive Development* 25, 380–393.

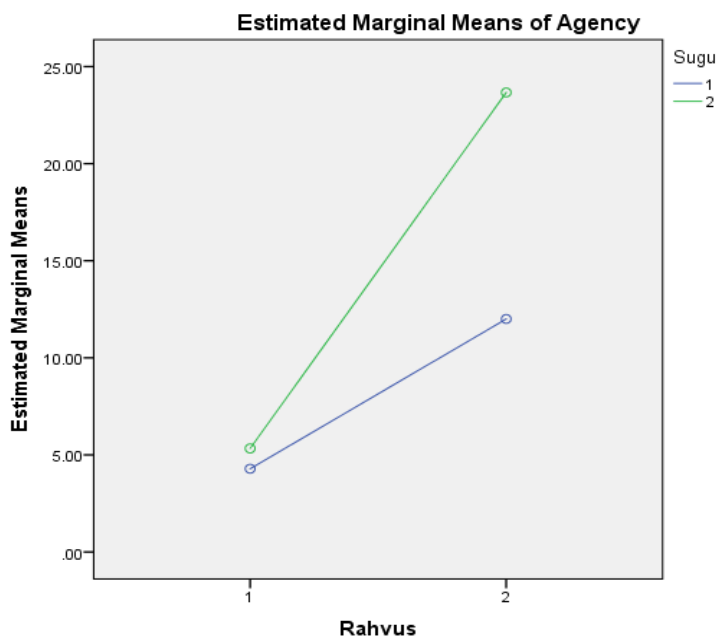
Wang, Q., Leichtman, M. D., Davies, K. (2000). Sharing memories and telling stories: American and Chinese mothers and their 3-year-olds. *Memory*, 8, 159–177.

Паюпуу, Х. (2004). Как освоиться в чужой культуре. Таллинн: Pakett.

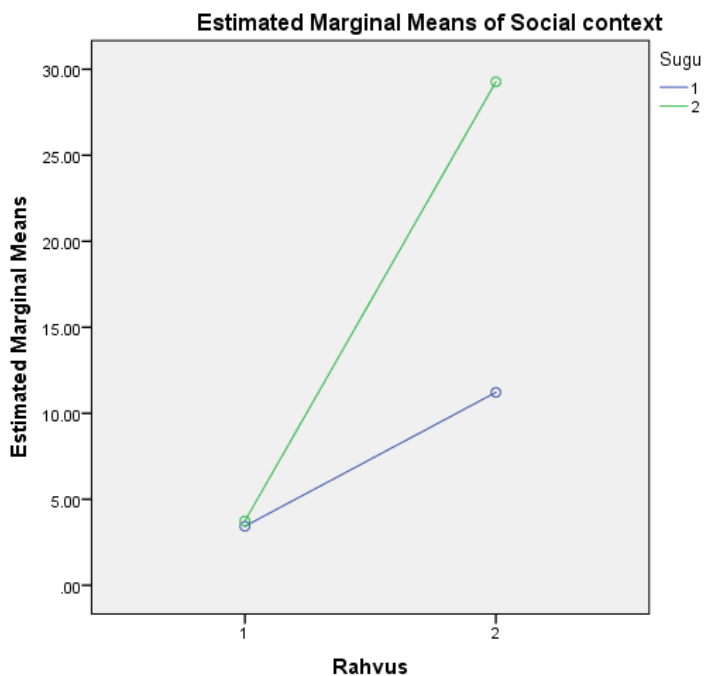
Lisa

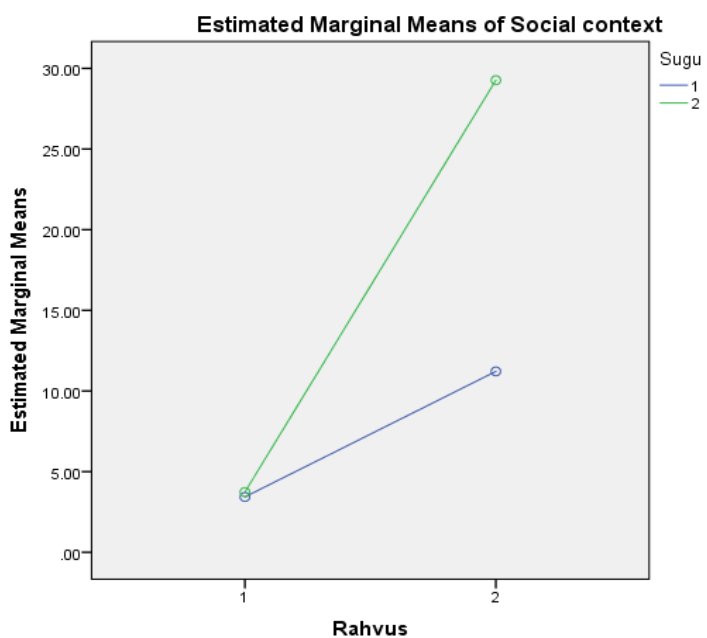
Joonis 1. Gruppide keskmised kõikide lausungite osas (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

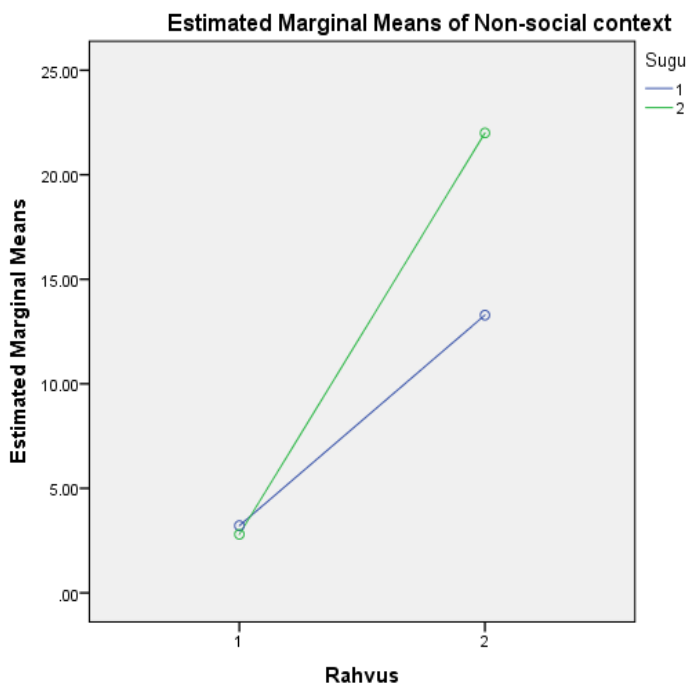
Joonis 2. Gruppide keskmised „laps tegutsejana“ kategoorias (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

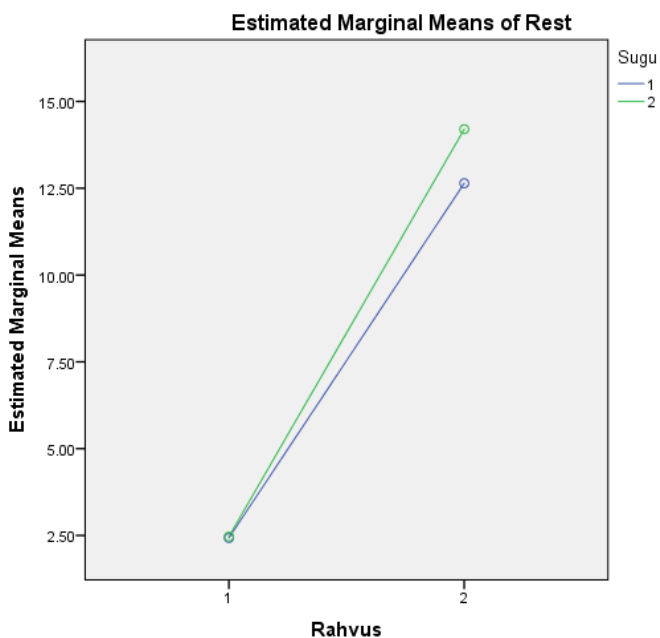
Joonis 3. Gruppide keskmised „laps kaas-tegutsejana“ kategoorias (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

Joonis 4. Gruppide keskmised „sotsiaalse konteksti“ kategoorias (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

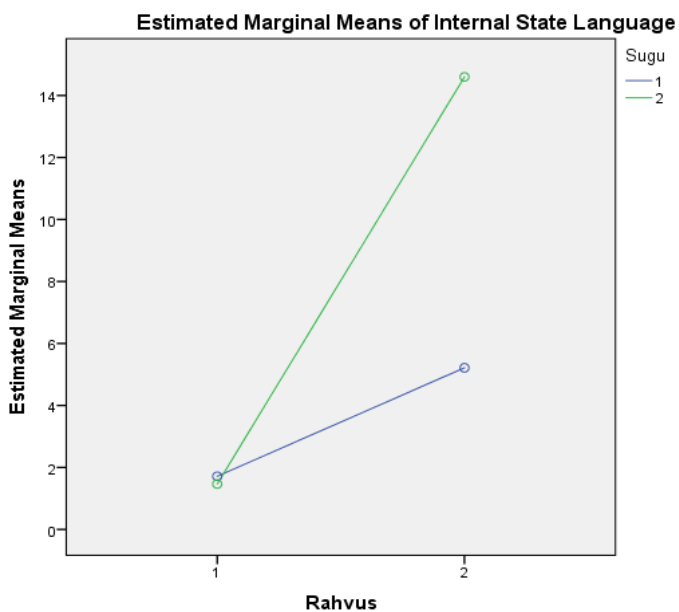
Joonis 5. Gruppide keskmised „mitte-sotsiaalse konteksti“ kategoorias (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

Joonis 6. Gruppide keskmised „muu“ kategoorias (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

Joonis 7. Gruppide keskmised „emotsioonide“ osas (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

Joonis 8. Gruppide keskmised „sisemiste seisundite kõne“ osas (rahvus 1 – eesti, rahvus 2 – vene; sugu 1 – poisid, sugu 2 – tüdrukud).

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

/Tatjana Neborjakina/